

İSTANBUL'DA KENTSEL FARKLILAŞMALAR VE MEKÂNSAL YANSIMALARI

Yrd.Doç.Dr. Kubilay AKMAN

Gaziantep Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

kubilayakman@gmail.com

ÖZET

İstanbul, Osmanlı'nın son döneminden Cumhuriyet'e çok yönlü kentsel, sosyal, ekonomik ve kültürel dönüşümlerin yaşandığı bir şehir oldu. Bugün, bir metropolitan alan olarak İstanbul'un sosyal tabakalaşma açısından ayrıştığını ve bunun kentsel farklılaşmalarla mekândaki ayrışmayı da beraberinde getirdiğini görüyoruz. Üst ve alt sınıflar, farklı yollardan da olsa "merkez"den "çevre"ye doğru uzaklaşmaktadır ve bu süreç toplumu bir arada tutan dengelerin ve normların krize girmesine neden olmaktadır. Kentsel alandaki krizin giderilmesi için toplumsal gerilim dinamiklerinin sosyolojik bir temelde bilince çıkarılması ve aşılması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Kentleşme, Gecekondu, Kent Sosyolojisi, Merkez-Çevre

URBAN DIFFERENTIATIONS IN ISTANBUL AND SPACE REFLEXION

ABSTRACT

İstanbul has been a city where multidimensional urban, social, economic and cultural transformations happened since the Late Ottoman period towards the Republic. Today we see that Istanbul is disintegrated as a metropolitan area through social stratification and this creates urban differentiations and disintegrations in space as well. Higher and lower classes are moving away of the "center" to the "periphery", although from different ways and this process drives the balances and norms that combine the society altogether into a crisis. The dynamics of social tension should be taken into consciousness on sociological basis and eliminated to overcome the crisis in urban area.

Keywords: İstanbul, Urbanization, Slum, Urban Sociology, Center-Periphery

1. GİRİŞ

Kentler, içinde buldukları tarihsel dönemin ve toplumsal koşulların belirleyiciliğiyle şekillenirler. Kentin mekânsal örüntüsü, bütünüyle ekonomik ve toplumsal tabakalaşmayla bağıntılı olarak çehresini kazanır. Burada, İstanbul kentinin -özellikle son yirmi yılda- yaşadığı dönüşüm sürecinin mekândaki yansımaları konu edilecektir.

Immanuel Wallerstein'ın "dünya sistemi" analizinde kullandığı terminolojiye gönderme yaparak, kentsel yaşam içinde de bir *merkez-çevre* antagonizması olduğunu söyleyebiliriz (Wallerstein, 2004). Kentin ekonomik ve toplumsal yapısı, belirli sınıfların kentsel yaşamın merkezinde yer almasını, belirli kesimlerin de çevreye itilmesini doğurur. Ancak, bu "merkez" ve "çevre" ayrımının yerleşim bölgelerine yansması karmaşık bir süreçtir. Mesela gecekondulaşma, ekonomik anlamda çevrede yer almayla yerleşim açısından çevreye savrulmanın örtüştüğü bir olgudur. Oysa aşağıda değinileceği gibi, ekonomik açıdan "merkez"de yer alan sınıfların yerleşimlerini, kentsel yaşamdan izole olacak şekilde "çevre"ye taşınmaları gibi bir süreç de vardır. Bu durum, tabloyu karmaşıklaştırmaktadır. Yaşanan somut olguların, güncel sosyolojik çalışmalarla analiz edilmesi gerekmektedir.

Şimdi, İstanbul'da üst, orta ve alt sınıflar arasındaki ekonomik farklılaşmanın toplumsal sonuçlarını, doğurduğu kültürel kodları ve bunların mekân tercihindeki yansımalarını daha yakından inceleyelim.

2. ÜST VE ORTA SINIFLARIN DEĞİŞEN YERLEŞİM TERCİHLERİ

İstanbul'un üst ve orta sınıfları, küresel tüketim kültürünün etkisiyle, yaşadıkları kenti bir turist gibi bakarak yeniden keşfettiler. Zaten İstanbul da turistlerin seyirlik gezileri için yeniden yaratılmıştır. Hiçbir zaman tarihte olmadıkları şekilde steril mekânlar kurgulanırken, örneğin, cami ve kiliseler, çevrelerinde kümelenmiş onlarca küçüklü büyüklü binalardan arındırılmıştır. Kent, geniş parklar ve çiçekli alanlarla donatılmıştır.

İstanbul'daki bu yıkım ve yenileştirme çalışmaları, kentin 19. yüzyıldan kalan dokusuna büyük zarar verdi. Kentin turistik olarak gezilebilmesi adına açılan geniş yollar yoksul semtleri görüş alanının dışına itti. Bu yoksul mekânların arasından akıp giden yollarda görülen, sadece, üretilmiş steril İstanbul'dur (Öncü, 1999: 26).

Öncü çalışmasında genel hatlarıyla 1980'lerde yaşanan dönüşümü aktardıktan sonra, bu dönemde üst ve orta sınıfların yerleşim tercihlerinde ne türden bir değişim olduğunu konu ediyor. Öncü'ye göre bu yıllarda üst ve orta sınıflar, "sağlıklı bir yaşam/temiz bir çevre = yeni bir ev" mantığıyla şehri terk etmeye başlar (Öncü, 1999: 27).

Türkçe'de "ev-evlenme-aile" birbirini tamamlayan bir anlam bütünlüğü oluşturuyor. "Ev bark sahibi olmak" deyimindeki bark sözcüğü aile anlamına gelir, ev sahipliği ile aile sahipliğini özdeşleştirir. Yani tarihimizde evin bir tüketim

nesnesi olmanın ötesinde anlamları olmuştur. 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı tarihinde, ardından Cumhuriyet tarihinde gelişen memur ve meslek sahibi kesimler için apartman yaşamı, modern yaşam tarzını sembolize etmiştir. Orta sınıf anlayışı, Cumhuriyet döneminde “modern aile=apartman dairesi” önermesini temel almıştır. Bu sınıf ile kentsel yaşamın çevresine itilmiş olanları ayıran “üç oda bir salon” apartman dairesi zamanla evin en genel tanımını haline gelmiştir.

Orta sınıflar için “ev”in büyük anlam taşıması yeni bir olgu değildir. Öncü’ye göre bugün yeni olan, tarihselliğinden arındırılmış “evrensel bir mitos” un yaratılmasıdır. Orta sınıflar, “küresel tüketim kültürü”nün de etkisiyle “ideal ev mitosu”na yönelmişlerdir. Orta sınıf tahayyülünde “idealinizdeki ev” deyimini aynı zamanda temiz hava, her kuşaktan insanın spor yaptığı aktif bir yaşam, çocuklar için güvenli açık alanlar, oyun bahçeleri, barbekülerin çevresinde “seviyeli” kişilerin bir araya geldiği toplumsal çevre özlemlerini de çağrıştırmaktadır. Tüm bunlara bir ev satın alarak ulaşılabilecektir (Öncü, 1999: 29–30). Bir reklam broşürü, orta sınıfların özlemlerine şu cümlelerle “tercüman” olmuştur: “İstanbul’da özellikle son yıllarda giderek artan bir kirlilik yaşıyor. Havadan suya, topraktan trafiğe, insandan kültürel yaşamın her alanına hızla yayılan bir kirlilik. İş yaşamlarını bu kirli çevrede sürdürmek zorunda olan insanlar, hiç değilse yaşadıkları mekânı İstanbul dışına taşımaya çalışıyorlar. Sağlıklı, mutlu, huzurlu bir çevre arıyorlar” (Öncü, 1999: 26).

İstanbul konut piyasasında “idealinizdeki ev” olarak satışı çıkarılan konutlar yüz metrekaarelik blok apartman dairelerinden villalara kadar değişmektedir. Konut reklamlarındaki ortak özellikler ise şöyledir:

- Hepsi İstanbul’un dışında, ama çok yakın (otoyoldan 5–10 dakika).
- Çağdaş yaşamın gerektirdiği her tür konfora sahip (Otopark ve oyun bahçesinden, spor tesislerine ve en uç örneklerde helikopter pistine kadar).

Öncü “ideal ev mitosu”nu pazarlayan neredeyse tüm reklamlarda *doğa ve kirlenme* metaforları üzerine kurulu üç ayrı bölüm olduğunu belirtiyor. İlk olarak eski İstanbul’un güzel günleri anlatılır, sonra doğal ve toplumsal çevre kirlenmesine değinilir, daha sonra da öykü mutlu sonla (ideal eve taşınmayla) biter (Öncü, 1999: 30–31).

İstanbul’un merkezinden kaçan üst ve orta sınıfların yeni yerleşimleri, her ne kadar kendi içinde homojen bir yapıya sahip olsa da, birbirlerinden keskin farklarla ayrılan yaşam biçimlerine dönüştüler. Bahçe-kentler ve siteler bu anlamda iki ayrı yönelimi temsil ederler.

Yukarıda da değinildiği gibi, İstanbul’un üst-orta sınıfları için apartman yaşamı 19. yüzyılın sonlarından itibaren önemli bir sembol olmuştur. Özellikle 1550’lerde kırsal kesimden alınan göç ile İstanbul çevresinde gecekondulaşma gelişince, apartman yaşamı kentliliğin önemli bir göstergesi haline geldi. 1950’lere kadar en gözde apartman semtleri olan Nişantaşı; Şişli gibi mahallelerde oturan üst sınıflar 1950’lerin sonlarından itibaren sahile doğru inmeye başladılar. Sahile bakan bir ev sahibi olmak önemli bir statü sembolü oldu. Bugün ise üst ve orta sınıflar,

yıllardır yaşadıkları semtlerden, kendileri gibi olanlarla birlikte homojen bir yaşam sürecekleri bahçeli villalara yöneliyorlar (Öncü, 1999: 30–31).

İstanbul'un orta ve alt-orta sınıflarının büyük bir kısmı ise (özel ve kamu kuruluşlarının personeli, hizmet sektöründeki küçük firma sahipleri, orta boy şirketlerin yönetici kadroları, vb.) “yeni bir ev, yeni bir yaşam tarzı” adına, şehrin çevresindeki otoyollar boyunca sıralanan blok apartmanlara yöneliyorlar. Bu sitelere taşınmak, orta sınıf kimliğini korumanın ve yeniden üretmenin bir yoludur.

Site denince akla gelen “çok katlı, türdeş apartmanlardan oluşan mahalleler” genellikle toplu konut kredisiyle ve belediye tarafından tahsis edilen alanlarda, büyük müteahhit firmalar tarafından inşa edildi. İstanbul'da 1990'ların ilk yarısında, Toplu Konut İdaresi tarafından kredilendirilen proje sayısının 1000 rakamına ulaştığı ve böylece yaklaşık olarak 1000.000 daire inşa edildiği görülüyor. Bu kooperatiflerde, 100 m²'yi aşmayan bir daire satın almak için peşinatı yatırıp, ardından 20 yıla kadar uzanan kredi borcunu ödemek gerekiyor. Müteahhit firma, inşaatı bitirince Toplu Konut Fonu'ndan parasının tamamını alıyor (Öncü, 1999: 31–32). 1984'ten 2006'ya kadar olan dönemin rakamlarına genel olarak baktığımızda ise Toplu Konut İdare'si tarafından desteklenen toplam konut sayısının 944.461'e ulaştığını görüyoruz. 2008 yılına geldiğimizde ise 81 ilde 485 ilçede 324.253 konut + 10.004 hizmetli dairesi toplam 334.257 konutun inşaatları başlatılmıştır (TOKİ, 2009).

Öncü, İstanbul'un kentsel yaşamında son yirmi yılda görülen değişimleri iki ayrı eksende anlamlandırıyor. Birincisi, üst ve orta sınıfların yeni yerleşim tercihlerinde temel olarak, günümüzde kültürel dinamiklerin küreselleşmesi ve piyasa koşullarına göre şekillenmesinin etkisi vardır. Sonuç olarak “idealinizdeki ev mitosu” belirli tarihsel bir dayanağa tabi değildir; ulusal sınırları zorlayan, hatta aşan yeni küresel değerlerin bir uzantısıdır. İkinci olarak, her türlü tüketim malının yaygın ve kolayca elde edilebilir hale gelmesi orta sınıfların *sembolik sermayesini* eritti. Bu nedenle, şehir dışında türdeş sitelere yönelmek, orta sınıfların sembolik sermayelerini korumaları için zorunludur (Öncü, 1999: 32–34).

Bali (Bali, 1999: 35), 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti'nin uyguladığı iktisadi liberalizmin “her mahalleye bir milyoner” diye bir sloganı bulunduğunu, bu siyasetin o yıllardan itibaren İstanbul'un kentsel çehresinin de değişmesine neden olduğunu belirtiyor. Demokrat Parti iktidarının imar planının uygulanmasıyla; eski ahşap konaklar, binalar yerlerini önce geniş caddelere; daha sonra o caddeleri dolduran, mozaik taşlarla kaplı modern yapılara bıraktılar. İstanbul'un üst sınıfına mensup aileler, önceleri Ayaspaşa Caddesi ve Cumhuriyet Caddesi semtlerinde ikamet ettiler. Teşvikiye ve Nişantaşı yıllarca seçkinlerin tercih ettiği mekânlar olarak kaldı. 1970'li yıllardan itibaren bu kesim Osmanbey, Şişli, Mecidiyeköy, Gayrettepe, Ulus güzergâhına yönelmeye başladı. Ticari hayatın gelişmesi ardından ise, bir zamanlar ailelerin oturduğu apartmanların büyük bir kısmı işyerlerine dönüştü.

1950’lerde başlayan bu süreç, 12 Eylül dönemi ve ardından Turgut Özal’ın liberal ekonomik projesiyle bir ayırım noktasına geldi. Özal döneminin politikalarından en çok, işadamları ile gelişen ticaret ve sanayi şirketlerinin yüksek ücretli yöneticileri yararlandı. Bunun yanında tüketim ve eğlence kültürünün gelişmesiyle birlikte yeni “star”lar doğdu. Basından müzik dünyasına kadar yeni starlar, daha öncesinde hayal dahi edemeyecekleri kadar çok gelirler elde ettiler. Ayrıca, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası’nın yükselişi de yatırım ve yönetim şirketlerinin yöneticilerinin gelirinde büyük bir artış getirdi. Bu dönem endüstriyel gelişmenin de mobilize olduğu ve bunun kentsel alanda, mekân düzenlemelerinde yansımalarının görüldüğü bir dönemdir (Çıracı ve Mert, 2004). Kısacası, 1980’lerde toplum içinde çok yüksek harcama kapasitesi bulunan yeni ve sayıca dikkate almaya değer bir kesim ortaya çıktı.

Bu kesimin üyeleri, kendi toplumsal statülerine uygun bir yaşam tarzı sürdürmek arayışındaydılar. Lüks konut ve bu konutlar için nadide eserlerden oluşan –ya da böyle bir görünüm arz eden- eşyalar onların yeni ihtiyaçlarıydı. Bu yeni kesimin ihtiyaçlarının farkına ilk varanlar villa tipi konut inşa eden müteahhitler oldu. Ardından bu lüks konutları en iyi şekilde donatmak için bekleyen iç mimarlar, dekoratörler; antika eser, tablo vb. materyallerin ticaretiyle uğraşanlar bu piyasanın farkına vardılar. Bir süre sonra villalar seçkin sınıfın üyelerini tatmin edemez hale geldi. Kendileri gibi insanlarla iş sonrasında da zaman geçirmek isteyen üst sınıfların gereksinimi lüks sitelerin doğmasına neden oldu.

Dünyada küreselleşme dalgası yayılırken, artık “gelişmiş-azgelişmiş” ayrımı aşıyor, bir zamanların “gelişmekte” olan ülkeleri bugün “yükselen piyasalar olarak belirmektedir (Yeldan, 2002: 19–20). Yükselen piyasalar her geçen gün genişleyen bir uluslararası topluluğun İstanbul’da ikametini gündeme getirir. Bu açıdan, sitelerden yararlananlar sadece yerli seçkinler değildi. Liberal ekonominin belirleyiciliğinin artması ve yabancı sermayenin önünün açılması ardından Türkiye’ye yerleşen uluslararası şirketlerin yabancı yöneticileri de Alkent Etiler ve Kemer Country gibi sitelerdeki konutların gözde kiracıları oldular (Bali, 1999: 35–36).

Kemer Country’nin bir broşüründe yapılan şu alıntı, sitelerin ne türden bir ihtiyaca, seçkin bir yaklaşımla nasıl yanıt vermeyi amaçladığını açıkça göstermektedir: “Bir zamanlar her İstanbullu’nun sahip olup sonradan yitirdiği bir yaşama biçimini geri kazanmak. Gelenekten geleceğe uzanan bir vizyondur bu: Meydanı, dükkânları, okulu, toplantı salonu, spor ve sosyal kulüpleri ile birlikte, toplum ruhunun ve komşuluk ilişkilerinin de serpilip gelişeceği bir yaşama mekânı kurmak. Mahalleyi, mahallelilik kimliğini yeniden yaratmak ve yaşatmak. Kaçmak değil buraya varmayı hedef. Ana kavram, o bilinen banliyö ve site anlayışından çok farklıydı. Toplumsal değerlere hem fiziksel, hem de ruhsal anlamda bir dönüşü içeriyordu: Birbirini tanıyan, birbiriyle görüşen aileler, sık sık rastlanan “aşına” çehreler, merhabalar, günaydınlar, çocukların sokakta yaşadıkları o inanılmaz büyüklükteki evren... İnsanlara, hem sağlıklı bir ‘kamusal’ yaşama katılma olanağı veren, hem de canları istediğinde kendi ev ve bahçelerinde özel yaşantılarına

çekilmelerini mümkün kılan bir ortam. Mahalle işte! Hayali cihan degecek bir vakitte, geçmişte, Erenköy’de, Bostancı’da ya da Yeşilköy’de, Fatih’te, Nişantaşı’nda olduğu gibi...” (Bali, 1999: 36–37).

Sanayiciler, ithalatçılar, üst düzey yöneticiler Levent, Maslak ya da İkitelli’deki ofislerinden; Kartal ya da Gebze’deki fabrikalarından akşamları Ataköy veya Nişantaşı’ndaki caddelerde yer alan apartman dairelerine değil, lüks sitelerindeki villalarına dönmeyi tercih etmeye başladılar. “Geçmişe özlem, kalabalıklardan uzaklaşmak, doğaya ve huzura ulaşmak” ile “sitelere taşınmak” onlar için eşanlamlıydı. Ancak bu “huzur” pek o kadar ucuz değildi. “Fırsatlar ülkesi” haline gelmiş Türkiye’de, Özal’lı yıllarda gelişen “işini bilen” işadamları bu yeni yaşam tarzını satın alabilecek harcama kapasitesine sahiptiler. Sitelerle birlikte tüketime sunulan ürünlerin (evlerin) aynı zamanda bir “yaşam tarzı” satmaları onların en önemli özelliğidir. Burada villa ya da daire elde eden kişiler sadece bir gayrimenkul değil, aynı zamanda “ayrıcılıklar dünyası”na açılan kapının anahtarını da elde ederler (Bali, 1999: 37).

Kemer Country’de ev sahibi olanların %33’ü tekstilci, %17’si sanayici, diğer %50’si ise hukukçu, hekim ve yabancı uyruklu yöneticilerdir. Aynı ev sahiplerinin yaklaşık üçte biri ise Yahudi asıllıdır. Bir anlamda City’lerde Country’lerde kapalı bir cemaat yaşamı doğmuştur ve bu yerleşim alanlarına adım atabilmek de sıkı bir referans sistemine ve belirli üniversitelerden, hatta liselerden mezun olmak şartına bağlanmaya başlamıştır. Bunun yanında, daha önce ev sahibi olmuş site sahiplerinden birisi dahi ev almak isteyen kişiyle komşu olmayı reddettiğinde satış işlemi yapılmamaktadır.

Çoğu Robert Kolej mezunu ve TÜSİAD üyesi olan Kemer Country sakinleri, çocuklarının da kendileri gibi seçkin bir eğitim almasını istiyorlar. Bu amaçla, beş yıl sonra tamamlanacak bir ana okul ve ilköğretim okulu için beş yıl önceden on bin dolar bağış karşılığında yerlerini ayırtıyorlar. Bu soylular sınıfının gelecekteki temsilcilerinin eğitim göreceği okulun açılışını da Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel yapmıştır (Bali, 1999: 38–40).

Her ne kadar üst sınıfların genel yerleşim eğilimi şehri terk etmek yönünde ise de, şehir merkezine yeniden yerleşmeyi öngören istisnai projeler de vardır. Metrocity Millenium adlı “mütevazı” site kompleksi kendini şöyle tanıtır. “Metrocity Millenium yeni bin yılın habercisi... İlk bin yılda saraylar vardı... İkinci bin yılda konfor hep uzaklarda arandı: Metrocity Millenium kesinlikle üçüncüsüne ait! Şehrin kalbinde, hayatın içinde” (Bali, 1999: 44).

4. Levent’te inşa edilen bu ofis kulesi, alışveriş merkezi ve internet bağlantılı dairelerden oluşan site; kentten kaçanları İstanbul’a, aynı site kompleksi içinde hem işyeri hem de ev sahibi olmaya çağırıyor. Metrocity Millenium projesi de, tüm diğer üst sınıf mekânlarında olduğu gibi toplumsal elitleri hedef alan bir vurguyla sunulmuştu: “İstanbul’da; hayatın, işin, prestijin, konforun, alışverişin, Boğaz’ın, yeşilin, mutluluğun, güvenliğin, eğlencenin, sporun, sağlığın, huzurun ve kültürün tam ortasında bizim gibi düşünen tüm özel kentliler için...” (Bali, 1999: 44–45).

Kısacası, hangi tarz ve biçim altında olursa olsun, İstanbul’da üst ve orta sınıfların alt kesimle aralarındaki toplumsal farklılıkları öne çıkaran bir mekân seçimi yönelimi içinde oldukları gözlemlenmektedir.

3. GECEKONDULAŞMA SÜRECİNİN DOĞURDUĞU SORUNLAR

Üst ve orta sınıfların yerleşim tercihleri kentin çevresindeki sitelere doğru yönelirken, alt ve alt-orta sınıflar da “gecekondu” olarak tanımlanan evlerin bir araya geldiği semtlerde yaşamlarını idame ettirirler. İstanbul’da gecekondulaşma olgusu bir dizi sorunu gündeme getirmiştir.

Erder, WALD (Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi) bünyesinde düzenlenen bir seminerde, kendisinin yaklaşık on yıl önce “gecekondu” ve “gecekondu” kavramları üzerinde düşünmeye başladığını belirtiyor. Kavramın o günlerde kullanıldığı anlamdan rahatsız olan Erder, genellikle bu kavramın sosyolojik anlamının gözden kaçırıldığını belirtiyor. O günlerden “gecekondu” ile “yoksullar” özdeşleştiriliyor ve kentte yaşayan nüfus iki katmana bölünüyordu. Bugün ise gecekonduculuğun sınıfsal olarak tanımlanmadığı bir durum söz konusudur. Örneğin, geçmişte gecekonducuları yoksul olarak tanımlayanlar şimdi “rantçı”, “gaspçı”, “yağmacı” gibi olumsuz ifadeler kullanıyorlar (Erder, 1999: 296).

Erder, gecekondu kavramı üzerindeki belirsizlikleri sorgulamak üzere bir dizi araştırma yapar. Bu araştırmalarda “gecekondu kavramının konut edinme süreci olarak anlamı ve bu konut grubunun toplumsal tabakalaşmayla ilişkisi konuları üzerinde” yoğunlaşmıştır. Kentte “konut alanlarının kalitesinin o alanlarda yaşayan grupların yaşam şansını etkileyen önemli bir toplumsal eşitsizlik kaynağı ve aynı zamanda toplumdaki güç ilişkilerinin somut alanı olmasının anlamı da” önemlidir (Erder, 1999: 296–297).

Erder (1996), bu çerçevede Ümraniye’de, göç, gecekondulaşma, konut edinme süreci ve toplumsal katmanlaşma ilişkilerini incelemek adına bir araştırma yaptığını belirtiyor. Erder, bu araştırmada iki ayrı sonuç elde ettiğini vurguluyor:

1. Gecekondu bölgeleri homojen toplumsal katmanların yerleştiği alanlar değildir; aksine heterojen bir sınıfsal farklılaşma olgusu söz konusudur. Bu bölgelerde yaşayan çok yoksul insanlar olduğu gibi orta halli insanlar da vardır. Erder’in ilginç bulduğu bir nokta, gecekondu sakinlerinin büyük bir kısmının kendilerini “orta halli” olarak görmeleridir. Yani durum hiç de genel “yoksullar” manzumesine uygun değildir; dışarıdan bakıldıklarında yoksul görülen kişiler kendilerini “orta sınıf”a ait hissetmektedirler ve gerçekten de bu tür gecekonducular vardır (Erder, 1999: 297).

2. Bu alan araştırmasında ortaya çıkan bir başka sonuç da, konut edinme süreciyle giden bir toplumsal hareketlilik sürecinin varlığıdır. Toplumsal hareketlilik süreci, konut edinme sürecinin aşamaları paralelinde değişmektedir. Gecekondu bölgeleri belirli bir süreç içinde değişime uğruyorken, bölgenin sakinleri arasında da toplumsal katmanlaşmada, konum farklılıklarında değişiklikler olabilmektedir (Erder, 1999: 297–298).

Erder'e göre, gecekondular hareketleri spontane hareketler olarak, yıkımlara karşı ortaya çıkmıştır. Ne sol ne de sağ çevreler bütünüyle bu hareketleri kendilerine eklemlenmeyi başaramamışlardır. Tamamıyla kendiliğinden ve bağımsız olarak doğan gecekondular hareketleri *toplumsal hareketler*dir. Belirgin ve tutarlı bir çeperleri, sınırlılıkları yok; bu hareketlerin katılımcıları sürekli olarak değişiyor (Erder, 1999: 298).

Erder, "Kent hukuku dışı konut üretme biçimi" kavramının gecekondulara da içine alan daha anlamlı bir kavram olduğunu belirtiyor. Bu kavram "hisseli tapu, el senedi, özel mülk üzerinde yapılaşma gibi kent hukukunun kuralları dışında üretilen alanları" kapsayan bir anlama sahiptir (Erder, 1999: 299-300).

Türkiye'de devlet ve diğer bürokratik mekanizmalar kent hukuku içinde yer alan alanlara göre şekillenmiştir. Ancak kamusal alanın formel ve informel olarak farklılaşması bir dizi zorluğu doğurmaktadır. Informel alanlarda mekanizmanın işleyişi sorunlar yaratmakta, kamusal hizmetler toplumun bu kesimine sağlıklı olarak sunulamamaktadır. Çeşitli nedenlerle hukuk dışı yapılanmaya yönelen yurttaşların bu fiili, kendilerine sunulacak hizmetin gerçekleşmesi önündeki başlıca engeldir (Erder, 1999: 300).

Gecekondular hareketlerinin temel talepleri kent merkeziyle eklemlenmek, meşrulaşmak ve yerleşikleşmektir. Tüm çatışmacı görünümüne rağmen gecekondular hareketi aslında, kent hukukunun olduğu alanlarla bütünleşmek arayışındadır. Bu hareketler, iki farklı nitelikte konut alanının üretilmesinden kaynaklanmaktadır ve bu duruma karşı toplumsal bir tepkiyi dile getirirler. Bu anlamda gecekondular hareketleri uzlaşmacıdır (Erder, 1999: 302-303).

Gecekonduların yerleşikleşme aşamasına geçmeleriyle birlikte temel gerilim ekseninin (kent hukuku içi ve dışı) yanında bazı alt gerilim eksenleri de oluşmuştur. Gündelik yaşamın rutinleşmesi belirli talepleri gündeme getirmiştir. Bir dizi ihtiyaç ortaya çıkmıştır. Gecekondular, bu ihtiyaçların bir kısmının giderilmesini devletten beklerken, bir kısım ihtiyaçlar da cemaatsel olanaklarla giderilmeye çalışılır. Örneğin okul yapımı, gecekondular tarafından "devlet işi" olarak algılanmaktadır. Ancak, cami yapımı cemaatin kendi olanaklarıyla gerçekleşmelidir. Okul konusunda yerel kaynaklar en ufak şekilde hareketlendirilemiyorken, cami konusunda daha büyük destekler olabilmektedir.

Alt gerilim eksenlerinden biri, cemaatlerin örgütlenmelerinin hangi koşullarda gerçekleştiğiyle belirlenir. Farklı cemaatlerin kendi dinsel, kültürel vb. ihtiyaçları için örgütlenebilme olanakları eşit değildir. Erder, Alevilerin Sünniler kadar rahatlıkla kendilerini ifade edemediklerini belirtiyor ve bu "alt gerilim ekseninin" sorunlara kaynak oluşturduğunu vurguluyor. Kamusal alanda her iki kesimin eşit olarak kendilerini ifade edememeleri, "devletin ve bürokratik mekanizmanın bütün kültür gruplarına eşit mesafede olmaması" sorunların temelidir (Erder, 1999: 306-308).

Kısacası, ilk gecekondular hareketleri uzlaşmacı ve gecekonduların genelini kuşatan dayanışmacı hareketlerdir. Ancak, belirli toplumsal-ekonomik-siyasal değişikliklerin

ardından “yerel” dayanışma örüntüsü çözülmeye başlar. Eğer etnik ve dinsel ayrışma aynı zamanda kentsel eşitsizlikle paralel olarak derinleşirse çatışmalara neden olabilir. Türkiye’nin çokkültürlü yapısı nedeniyle yurttaşlarının “çok kimlikli” olmasının çatışmaları frenleyici bir yönü vardır. Belirli bir kimlikleri onlarda çatışma potansiyeli yaratmakta iken daha üst ve kuşatıcı olan kimlikleri çatışmaya engel olmaktadır. Erder’e göre farklı kültürlerin birleştirici yönleri ön plana çıkarılmalı ve devlet kültürel gruplara karşı eşit mesafede durmalıdır (Erder, 1999: 310-311).

Işık da, yine WALD tarafından düzenlenen aynı seminerler dizisi içinde gecekondulaşma olgusunu ele alır (Işık, 1999). Işık’a göre Türkiye’de gecekondulaşma sürecinin iki temel evresi vardır. İlk evre 1950’lerde başlıyor. Kırsal yaşamın itici faktörleri ve kentin çekiciliği sonucunda kente göç edenler kent çevresinde bulunan boş kamu arazilerini işgal ederler. Burada amaç kentle bütünleşmektir. İnşa edilen konutlar, kavramın etimolojisine uygun olarak “gecekondu”dur; yani kısa sürede yapılan tek katlı evlerdir. Amaç kullanımdır. Bu dönemde gecekondulaşma herhangi bir piyasa faktörüne tabi değildir. Kullanıcılar kendi evlerini kendileri –kullanmak üzere– inşa ederler. Zaman zaman işçi ya da usta çalıştırıldığı görülebilir. Bu dönemde kamu arazilerinin işgali ve ortak bir yaşam alanı olarak semtlerin kuruluşu temel faktördür.

1970’li yıllarda ise gecekondulaşma sürecinin ikinci evresi başlar. Bu dönemde artık gecekondular sadece kente göç edenlerin kendi kullanımları için yaptıkları evler değildir. Göç gecekondulaşmanın nedeni değil, sonucu olmuştur bazı durumlarda. Göç eden yurttaşlar bir spekülasyon olanağı olarak gördükleri gecekonduların inşasına yönelmişlerdir. Amaç, rant elde etmektir. Bunun yanında gecekonduların inşaat malzemelerinden inşa sürecine kadar kapsamlı bir informel piyasa oluşmuştur. Arazi mafyası gecekonduların bölgelerinde belirleyici hale gelmiştir. Artık hiçbir şansı olmayanlar değil, belirli bir birikimi olanlar gecekonduların sahibi olmaya yönelmişlerdir. Bu dönemde hisseli arsa satışları yapılmaktadır. Amaç bir arsadan en çok parseli çıkarmaktır. 200–300 metrekareyi geçmeyen küçük parseller söz konusudur. Zorunlu geçiş yolları dışında, ortak alanlar göz ardı edilmiştir. “Kaba bir planlama anlayışı, birinci kuşak gecekonduların organik sayılabilecek planlama anlayışının yerini almış olmaktadır.” (Işık, 1999: 279–284)

Artık tek katlı gecekondular da yerlerini apartmanlara bırakmıştır. Oğuz Işık’a göre de ticarileşmiş bu sürece “kaçak yapılaşma” demek daha doğrudur. Birinci kuşak gecekonduların “yumuşak-bütünleştirici” kentleşme tarzına karşın, ikinci kuşakta “dışlayıcı-gergin” bir kentleşme söz konusudur.

Özellikle 1980’li yıllarda çıkarılan af yasaları, tek katlı yapılaşmadan çok katlı yapılaşmaya geçişin önünü açmıştır. 1980’lerde bu konuda dört kez affa yönelik yasa çıkarılmıştır. Mart 1983 tarihli 2805, Mart 1984 tarihli 2981, Haziran 1986 tarihli 3290 ve Mayıs 1987 tarihli 3366 sayılı yasalar. Bunlar arasında da önemlisi Işık’a göre 2981 sayılı yasadır. Bu yasa sadece bağışlamamış, hazırlanan islah imar planı doğrultusunda gecekonduların apartmana dönüşmesine imkân

tanımıştır. Hatta bu konuda yol açıldıktan sonra, artık kaçak yapılar daha çok apartman şeklinde yapılmaya başlanmıştır (Işık, 1999: 287–288).

Kısacası, 1980'lerden sonra gecekondulaşma süreci, gerek ticari anlamda “kârlı” bir sektör olması nedeniyle, gerekse yasal mevzuatta böylesi çarpık kentleşme problemlerine yol açacak açıkların bulunması nedeniyle hız kazanmıştır. Artık, gecekonduların her türlü yanılısamadan uzak ve sosyolojik açıdan kavrayıp tanımlamak gereklidir. Bu bilimsel kavrayış süreci bütünsel çözüm projelerinin de önünü açacaktır.

4. SONUÇ

İstanbul'un üst ve orta sınıflarının, “steril” ve “sağlıklı” mekânlar bulmak adına kenti terk ettiklerini veya kent içinde kalmak gibi istisnai tercihleri olsa dahi, kendilerini diğer toplumsal kesimlerden bütünüyle izole eden projelere yönelindiklerini gördük. Bu süreçte, alt sınıflar ise İstanbul'un “hukuk dışı” kentsel alanlarında, gecekondular içinde yaşamlarını sürdürüyorlar. Birbirinden kopuk, ayrı dünyaları olan iki farklı yurttaş tipolojisi var ve aynı kent içinde yer almalarına rağmen aralarındaki uçurum giderek derinleşiyor. Geçmişte, zaman zaman olduğu gibi, gelecekte de toplumsal patlamalar olabileceği ihtimalini görebilmek için çok fazla uzun görüşlü olmak gerekmiyor. Peki, İstanbul'un yaşadığı veya yaşayabileceği sorunlar nasıl çözümlenebilir?

Her şeyden önce, “bırakınız yapsınlar” mantığına dayanan dizginsiz liberalizmin, kentsel dokuyu her gün daha fazla tahrip ettiği ve kenti yaşanmaz hale getirdiği görülmektedir. Kentin dışında, ayrıcalıklı kişilerin yaşadığı siteler de, hukuk dışı olarak kurulan gecekondular da bir anlamda liberal plansızlığın bir sonucudur. Açıkçası, kimsenin elinde “her derde deva” bir çözüm yok. Ama kontrolsüz ve başına buyruk gelişmelere engel olacak, kenti insan için yaşanılır kılacak yeni bir *kentsel düzenleme* sorunların çözümünde önemli bir adım atılmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Bali, Rifat (1999), “Çılgın Kalabalıktan Uzak...”, *Birikim Dergisi*, Sayı 123, ss. 35–45.
- Çıracı, Hande ve Gamze Mert (2004), “İstanbul Bölgesi Büyük Sanayinin Mal ve Hizmet Üretimi Mekansal Dağılımı”, *İTÜ Dergisi/a*, Sayı 3(1), ss. 80–88.
- Erder, Sema (1996), *İstanbul'a Bir Kent Kondu: Ümraniye*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Erder, Sema (1999), “Kentsel Gelişme ve Kentsel Hareketler: Gecekondular Hareketi”, *Sivil Toplum İçin “Kent, Yerel Siyaset ve Demokrasi” Seminerleri*, WALD, İstanbul.

- Işık, Oğuz (1999), “1980’lerden 2000’lere Türkiye’de Kentsel Gelişme: Yeni Dengeler-Yeni Sorunlar”, *Sivil Toplum İçin Kent, Yerel Siyaset ve Demokrasi*”, *Seminerleri*, WALD, İstanbul.
- Öncü, Ayşe (1999), “İdealinizdeki Ev Mitolojisi Kültürel Sınırları Aşarak İstanbul’a Ulaştı”, *Birikim Dergisi*, Sayı 123, ss. 26–34
- TOKİ (2008), *Teslim Edilen Ve Teslim Aşamasındaki Konut Projeleri,2008*, <http://www.toki.gov.tr/programlar/uygulamatakip/ilharita.asp>, (Erişim Tarihi: 02.01.2009)
- Yeldan, Erinç (2002), “Neoliberal Küreselleşme İdeolojisinin Kalkınma Söylemi Üzerine Değerlendirmeler”, *Praksis*, Sayı 7, ss. 19–34
- Wallerstein, Immanuel (2004), *World-Systems Analysis: An Introduction*, Duke University Press, Durham, North Carolina, USA.